

Ouderlijke echtscheiding, internaliserende problematiek bij adolescenten en de rol van vriendschappen

Van Elk, C. (3227995)

Van Stigt Thans, M. E. M. (3215946)

Begeleidster: Dr. I. van der Valk

Opleiding: Master Orthopedagogiek, werkveld Jeugdzorg

Cursus: Masterthesis 2010-2011

Onderwerp: Ouderlijke scheiding

Datum: 17 juni 2011

Abstract

The purpose of this study was to examine the difference between adolescents from divorced parents and adolescents from intact families in relation to anxiety and depression, and the role of friendship characteristics in this possible difference. In this study, 1287 adolescents participated, including 628 boys and 657 girls. The sample of adolescents from intact families consisted of 1037 adolescents, the sample of adolescents from divorced parents consisted of 248 adolescents. Adolescents from both samples had an average age of 13.6 years. First it was studied whether adolescents from divorced and intact families differ in anxiety and depression. Second, the moderating role of various friendship characteristics, namely the presence of a best friend, friendship duration, support of a best friend, and conflicts with the best friend, in the relationship between divorce of parents and internalizing problems of adolescents has been examined. Finally, the role of gender in the relationship between family structure, friendship characteristics, and internalizing problems has been examined in an explorative way. To answer the research questions, (M)ANOVA's have been used. It appears that adolescents from divorced parents experience significantly more anxiety and depression than adolescents from intact families. Further, girls experience more anxiety and depression than boys. Friendship duration and conflicts with the best friend are significantly associated with depression and anxiety. Conflicts with the best friend are also associated significantly with anxiety. There is a significant two-way (interaction-)effect of marital status and conflicts with the best friend on anxiety as well. There is also a significant three-way interaction-effect, because the effect of marital status and conflicts with the best friend on anxiety is different for boys and girls. The degree of anxiety in boys and girls from intact families differs dependant on the degree of conflicts with the best friend. With regard to adolescents from divorced families, this was only the case with boys. Girls from intact families with a lot of friendship conflicts had the highest score on anxiety. Boys from intact families with little conflicts reported the least anxiety symptoms.

Samenvatting

Het doel van deze studie was het verschil in depressieve symptomen en angst tussen adolescenten van gescheiden ouders en adolescenten uit intacte gezinnen te onderzoeken. Ook de rol van de vriendschapskenmerken, aanwezigheid beste vriend, vriendschapsduur, steun van de beste vriend en ruzie met de beste vriend, is hierbij onderzocht. In dit onderzoek participeerden 1287 adolescenten, waarvan 628 jongens en 657 meisjes. 248 adolescenten waren afkomstig uit gescheiden gezinnen en 1037 adolescenten waren afkomstig uit intacte gezinnen. Adolescenten uit beide groepen hadden een gemiddelde leeftijd van 13.6 jaar, met respectievelijk een standaardafwijking van 1.8 jaar en 2.1 jaar. Ten eerste wordt onderzocht of adolescenten uit gescheiden en intacte gezinnen verschillen in de mate van angst en depressie. Ten tweede wordt onderzocht of verschillende vriendschapskenmerken van scheidingsadolescenten een modererende rol spelen bij de samenhang tussen scheiding van ouders en internaliserende problematiek van adolescenten. Tenslotte wordt exploratief nagegaan welke rol sekse speelt bij de samenhang tussen gezinsstructuur, vriendschapskenmerken en internaliserende problematiek. Er is in dit onderzoek gebruik gemaakt van verschillende (M)ANOVA's. Het blijkt dat adolescenten van gescheiden ouders meer angst en depressieve symptomen ervaren dan adolescenten uit intacte gezinnen. Vriendschapsduur en ruzie met de beste vriend hangen significant samen met angst en depressie. Ruzie met de beste vriend hangt tevens significant samen met angst. Het effect van ruzie en huwelijkse staat op gemiddelde angst is verschillend voor jongens en meisjes. De mate van angst bij jongens en meisjes uit intacte gezinnen verschilt voor de mate van ruzie met de beste vriend. Bij adolescenten uit scheidingsgezinnen is dit echter alleen bij jongens het geval. Meisjes uit intacte gezinnen met veel ruzie rapporteerden de meeste angstklachten. De minste angstklachten worden gerapporteerd door jongens uit gescheiden gezinnen met weinig ruzie.

Keywords: Divorce; anxiety; depression; adolescents; friendship characteristics

Inhoudsopgave

	Pagina
Voorwoord	7
Theoretische inleiding	9
<i>Introductie</i>	9
<i>Gevolgen van echtscheiding</i>	9
<i>Echtscheiding en sociale relaties van adolescenten</i>	10
<i>Echtscheiding en internaliserende problematiek</i>	11
<i>Internaliserende problematiek en familie systeemtherapie</i>	11
<i>Echtscheiding, internaliserende problematiek en sekseverschillen</i>	12
<i>Moderatoren</i>	13
<i>Vriendschappen tijdens de adolescentie</i>	13
<i>Vriendschappen als moderator</i>	14
Dit onderzoek	15
<i>Onderzoeksvragen en hypothesen</i>	16
Methode	19
<i>Procedure</i>	19
<i>Steekproef</i>	19
<i>Meetinstrumenten</i>	20
<i>Analyse</i>	22
Resultaten	25
<i>Beschrijving variabelen</i>	25
<i>Huwelijkse staat en internaliserende problematiek</i>	28
<i>Moderatoreffecten op internaliserende problematiek</i>	29
Conclusie en discussie	33

<i>Sterke kanten van het onderzoek</i>	36
<i>Beperkingen van het onderzoek</i>	36
<i>Aanbevelingen voor vervolgonderzoek</i>	36
<i>Praktische implicaties</i>	37
Literatuurlijst	39

Voorwoord

Voor u ligt de thesis van de master Orthopedagogiek. Deze thesis is geschreven binnen het werkveld Jeugdzorg van de Universiteit Utrecht. Het is de laatste opdracht die we uitgevoerd hebben voor de Universiteit Utrecht en kijken hiermee terug op het volgen van vier jaar waardevol en vormend onderwijs.

Aanvankelijk waren we van plan om de verschillende onderdelen van de thesis te verdelen, zodat we beiden een eigen specifieke bijdrage konden leveren aan de thesis. Na een opzet te hebben gemaakt, hebben we de verschillende onderwerpen die in de inleiding aan bod moesten komen, opgedeeld. We kwamen tot de ontdekking dat het lastig was om afzonderlijk geschreven onderdelen samen te voegen tot een mooi lopend geheel met dezelfde schrijfwijze. Om het een consistent en samenhangend geheel te laten worden, vonden we het belangrijk om beide intensief betrokken te zijn bij elk onderdeel. Daarom hebben we bij het schrijven van de thesis omstebeurt beiden afzonderlijk aan de verschillende paragrafen gewerkt, waardoor de thesis een groepsproduct is geworden. We waren van mening dat hierdoor de leesbaarheid van het product verhoogd werd. Ook waren we beiden tevreden met de manier van werken en onze samenwerking.

We willen verschillende mensen bedanken die hebben bijgedragen aan het voltooien van deze thesis. Allereerst gaat onze dank uit naar onze begeleidster Inge van der Valk. Zij heeft ons geholpen bij het hele traject van de thesis. We willen je bedanken voor de fijne thesisgesprekken waarin je uitgebreid de tijd voor ons nam en ons voorzag van waardevolle feedback, waardoor we weer verder konden! Bedankt voor de goede samenwerking! We willen onze echtgenoten, Benjamin en Kristian, bedanken voor hun steun, bemoediging en hun vertrouwen in ons. Onze dank gaat ook uit naar onze ouders die ons de afgelopen jaren van onze studie gesteund hebben. Als laatste bedanken we onze familie en vrienden. Dankzij jullie allemaal is het ons gelukt de thesis te voltooien.

Theoretische inleiding

Introductie

In Nederland krijgen elk jaar 57.000 minderjarige kinderen te maken met de scheiding van hun ouders. Daarnaast zijn er elk jaar nog ongeveer 13.000 meerderjarige, thuiswonende kinderen die betrokken zijn bij ouderlijke scheiding. Sinds 1999 vinden er meer echtscheidingen plaats met minderjarige kinderen dan echtscheidingen zonder minderjarige kinderen (Spruijt, 2007). Daarnaast neemt ook het totaal aantal scheidingen toe (Centraal Bureau voor Statistiek, 2009).

Een groot aantal kinderen is dus betrokken bij de scheiding van ouders. Veel onderzoek is gedaan naar de gevolgen van ouderlijke scheiding voor het welzijn van kinderen en adolescenten. Minder onderzoek is echter gedaan naar factoren die de gevolgen van echtscheiding voor kinderen kunnen versterken of verzwakken. In dit onderzoek wordt onderzocht wat de samenhang is tussen ouderlijke scheiding en internaliserende problematiek bij adolescenten en welke rol vriendschappen van de adolescent hierbij spelen. Eerst zal een overzicht van de literatuur gegeven worden over echtscheiding, internaliserende problematiek en vriendschappen van adolescenten. Vervolgens zal er een overzicht gegeven worden van de onderzoeksvragen en verwachtingen op basis van de literatuur.

Gevolgen van echtscheiding

Scheiding van ouders kan negatieve gevolgen hebben voor kinderen. Uit onderzoek is gebleken dat scheidingskinderen een verhoogd risico hebben op het ontwikkelen van problemen, vergeleken met kinderen uit intacte gezinnen (o.a. Amato & Keith, 1991; Amato, 2000; Amato, 2001; Guttman & Rosenberg, 2003; Mahl, 2001; Sun, 2001). De negatieve gevolgen die in onderzoek vooral gevonden zijn betreffen gedragsproblemen (o.a. Amato, 2001; Amato, 2006; Frisco, Muller, & Frank, 2007; Sun, 2001; Van der Valk, De Goede, Spruijt, Maas, & Meeus, 2004), internaliserende problemen (o.a. Amato, 2001; Amato, 2006;

Frisco et al., 2007; Potter, 2010; Sun, 2001; Van der Valk, Spruijt, De Goede, Meeus, & Maas, 2004; Van der Valk et al., 2004b), problemen in sociale relaties (o.a. Amato, 2001; Amato, 2006; Frisco et al., 2007; Potter, 2010) en lage schoolprestaties (o.a. Amato, 2001; Amato, 2006; Frisco et al., 2007; Potter, 2010; Sun, 2001). Bovendien blijken scheidingskinderen gemiddeld een lager algemeen welbevinden te hebben dan kinderen uit intacte gezinnen (Amato, 2010; Størksen et al., 2005). Hoewel de verschillen in gemiddeld welbevinden tussen kinderen uit gescheiden en intacte gezinnen significant zijn gebleken, zijn de verschillen klein (Guttmann & Rosenberg, 2003). Echtscheiding heeft niet alleen op korte termijn, maar ook op lange termijn negatieve gevolgen (Amato & Cheadle, 2005; Spruijt, 2007). Verder blijkt uit onderzoek dat ouderlijke scheiding voor verschillende leeftijdsgroepen een andere impact kan hebben (Cummings & Davies, 2002). Van der Valk, De Goede, Spruijt en Meeus (2007) suggereren dat jongere kinderen vooral externaliserende symptomen ontwikkelen als reactie op een conflictueuze huwelijksrelatie, terwijl adolescenten over het algemeen meer internaliserende symptomen ontwikkelen.

Echtscheiding en sociale relaties van adolescenten

Echtscheiding blijkt negatieve gevolgen te hebben voor het vormen van romantische relaties van adolescenten (Cui, Fincham en Pasley (2008); Heifetz, Connolly, Pepler en Craig (2010); Mahl, 2001). Deze relaties van scheidingsadolescenten zijn namelijk van minder goede kwaliteit dan van adolescenten uit intacte gezinnen (Cui et al., 2008).

Er is echter minder onderzoek gedaan naar de invloed van scheiding op het vormen en onderhouden van vriendschapsrelaties (Giuliani, Iafrate, & Rosnati, 1998). Uit onderzoek blijkt dat kinderen die een scheiding hebben meegemaakt gemiddeld genomen minder positieve relaties hebben met hun ouders en leeftijdsgenoten dan kinderen uit intacte gezinnen. Tevens vertrouwen zij vrienden minder snel dan adolescenten uit intacte gezinnen (Giuliani, Iafrate & Rosnati, 1998). Verder is er weinig bekend over de invloed van scheiding

op vriendschapsrelaties en de modererende rol die vriendschap kan spelen bij de effecten van scheiding op adolescenten. Later in deze thesis zal worden ingegaan op de modererende rol van vriendschap.

Echtscheiding en internaliserende problematiek

Uit verschillende onderzoeken blijkt dat scheiding van ouders samenhangt met internaliserende problemen bij adolescenten, zoals angst en depressie (Amato, 2001; Oldehinkel, Ormel, Veenstra, Winter & Verhulst, 2008; Størksen, Røysamb, Moum, & Tambs, 2005; Strohschein, 2005; Sun, 2001; Van der Valk et al., 2004a, 2004b).

Volgens Strohschein (2005) ervaren kinderen van ouders die nog niet gescheiden zijn, maar wel onderling conflicten hebben, gemiddeld meer angst en depressie dan hun leeftijdsgenoten. Deze kinderen blijken nog meer angst en depressie te ontwikkelen als de ouders vervolgens scheiden. Dit resultaat impliceert dat ouderlijke scheiding sterker samenhangt met internaliserende problemen bij adolescenten, dan ouderlijk conflict.

Uit het onderzoek van Van der Valk en collega's (2004a) blijkt ook dat adolescenten van gescheiden ouders meer internaliserende problemen ervaren dan hun leeftijdsgenoten uit intacte gezinnen. Een verklaring die zij hiervoor geven is dat scheidingsadolescenten zich minder goed emotioneel kunnen aanpassen (Van der Valk et al., 2004a).

Internaliserende problematiek en familie systeemtheorie

Het feit dat scheidingsadolescenten meer internaliserende problematiek ervaren kan verklaard worden door de familiesysteemtheorie (Erel & Burman, 1995; Fauber, Forehand, Thomas, & Wierson, 1990). De familiesysteemtheorie geeft een verklaring voor de negatieve invloeden van ouderlijke scheiding op het welzijn van kinderen (Minuchin, 1974). Volgens deze theorie is het gezin een sociaal systeem waarbinnen verschillende subsystemen bestaan, zoals de relatie tussen ouder en kind, tussen kinderen onderling en de huwelijksrelatie van

ouders, die elkaar wederzijds beïnvloeden. De huwelijksrelatie wordt beschouwd als het subsysteem dat de kwaliteit van het functioneren van het gezin bepaalt. Zo wordt gesteld dat de kwaliteit van de huwelijksrelatie positief geassocieerd is met de kwaliteit van de relatie tussen ouder en kind, omdat de kwaliteit van de huwelijksrelatie het gedrag van ouders ten opzichte van hun kinderen bepaalt. Op deze manier wordt het functioneren van het kind indirect beïnvloed. Dit wordt een ‘spillover effect’ genoemd, aangezien problemen in de huwelijksrelatie doorwerken in het opvoedingssysteem en zo overgebracht kunnen worden van ouder op kind (Erel & Burman, 1995; Fauber et al., 1990).

Echtscheiding, internaliserende problematiek en sekseverschillen

Gemiddeld ervaren meisjes meer internaliserende en jongens meer externaliserende problematiek (Spruijt, Kormos, Burggraaf, & Steenweg, 2002), dit is ook het geval bij scheidingskinderen (Oldehinkel et al., 2008; Van der Valk et al., 2004b). Verder duiden enkele overzichtsartikelen erop dat meisjes vooral internaliserende problemen ontwikkelen als reactie op een conflictueuze huwelijksrelatie van hun ouders, terwijl jongens voornamelijk externaliserende problemen laten zien (Cummings & Davies, 2002; Snyder, 1998).

Er zijn verschillende mogelijke verklaringen voor bovenstaande bevinding (Crawford et al., 2001). Ten eerste zouden meisjes gevoeliger zijn voor verstoorde relaties, zoals de ouderlijke relatie, binnen het gezin (Crawford et al., 2001; Davies & Windle, 1997; Van der Valk et al., 2004a). Een andere verklaring is de verschillende manier van coping die jongens en meisjes hebben. Meisjes neigen ernaar om de problemen binnen de ouderlijke relatie herhaaldelijk te overdenken, wat het risico op internaliserende problemen vergroot. Jongens, daarentegen, neigen ernaar zich terug te trekken van de problemen (Crawford et al., 2001; Davies & Windle, 1997). Verder kan het zijn dat jongens eerder loskomen en afstand nemen van hun gezin dan meisjes. Meisjes hechten zich meer aan het gezin en zijn daardoor ook meer blootgesteld aan de verstoorde relatie van ouders (Crawford et al., 2001).

Hoewel uit verschillende onderzoeken blijkt dat meisjes als reactie op ouderlijke scheiding meer internaliserende problemen ontwikkelen dan jongens (Cummings & Davies, 2002; Snyder, 1998), hebben Crawford, Cohen, Midlarsky en Brooks (2001) in hun onderzoek geen sekseverschillen gevonden in de samenhang tussen een verstoorde huwelijksrelatie en internaliserende symptomen van jonge adolescenten. Op dit gebied is er nog meer onderzoek nodig.

Moderatoren

Zoals beschreven is ouderlijke echtscheiding gerelateerd aan uiteenlopende problemen bij scheidingsadolescenten, zoals internaliserende problemen. Echter, binnen de groep scheidingskinderen bestaan verschillen in functioneren. Het functioneren van een scheidingskind is afhankelijk van verschillende modererende factoren (Amato, 2010). Een modererende factor beïnvloedt de sterkte van de relatie tussen twee variabelen. Voorbeelden van modererende factoren zijn karaktereigenschappen van de adolescent, de kwaliteit van de ouderlijke relatie voor de scheiding, de mate van conflict tussen ouders, het emotioneel welzijn van moeder, de kwaliteit van de opvoeding en sociale steun voor de adolescent (Booth & Amato, 2001; Xin, Chi & Yu, 2009). Er is nog weinig onderzoek gedaan naar de modererende rol die vriendschap kan spelen bij scheidingsadolescenten. In dit onderzoek wordt daarom gekeken of vriendschappen van adolescenten een modererende rol spelen bij de relatie tussen ouderlijke scheiding en internaliserende problemen bij adolescenten. In de volgende twee paragrafen wordt hierop ingegaan.

Vriendschappen tijdens de adolescentie

Alvorens de literatuur over de modererende rol van vriendschappen wordt beschreven, zal eerst gekeken worden welke rol vriendschappen spelen tijdens de adolescentie.

Vriendschappen in de adolescentie kunnen verschillende functies hebben, zoals het

ontwikkelen van intimiteit, sociale vergelijking en kameraadschap (Gottman & Parker, 1987; in Santrock, 2003). Volgens Sullivan (1953; in Santrock, 2003) neemt het belang van vriendschappen en intimiteit toe in de adolescentie. Vrienden spelen een belangrijke rol bij het welzijn en de ontwikkeling van adolescenten (Selfhout, 2009; Sullivan, 1953; in Santrock, 2003). Wanneer de adolescent niet in staat is vriendschappen aan te gaan die aansluiten bij zijn verwachtingen of als vriendschappen niet voldoen aan de verwachtingen van de adolescent, kunnen internaliserende problemen ontstaan. Goede vriendschappen in de adolescentie daarentegen hangen samen met positieve uitkomsten voor de adolescent (Santrock, 2003; Selfhout, 2009). Uit onderzoek van Bauman, Carver en Gleiter (2001) blijkt tevens dat de rol van leeftijdsgenoten in de adolescentie steeds belangrijker wordt. Werner-Wilson en Arbel (2000) concluderen zelfs dat de invloed van leeftijdsgenoten tijdens de adolescentie groter is dan de invloed van ouders.

Vriendschappen als moderator

Uit onderzoek van Leon (2003) en Xin en collega's (2009) blijkt dat vriendschappen van de adolescent een belangrijke rol spelen bij het functioneren van adolescenten na ouderlijke scheiding. Steun van vrienden heeft invloed op de samenhang tussen scheidingsgerelateerde stress van ouders en de negatieve gevolgen voor kinderen (Leon, 2003). Leon (2003) bevestigt hiermee de resultaten van Amato (2000), die aantoonde dat sociale steun van leeftijdsgenoten kan functioneren als een protectieve factor bij het functioneren van scheidingskinderen. Dit suggereert dat positieve vriendschappen de negatieve gevolgen van een scheiding zouden kunnen verminderen, dan wel opheffen. Het onderzoek van Larsen, Branje, van der Valk en Meeus (2007) lijkt niet met deze bevinding in overeenstemming te zijn. Uit dit onderzoek blijkt namelijk dat een hoge vriendschapskwaliteit niet functioneert als een buffer voor de invloed van conflictgedrag van ouders op angst bij adolescenten. Vriendschappen met een lage kwaliteit blijken in dit onderzoek zelfs de negatieve effecten van ouderlijke scheiding te

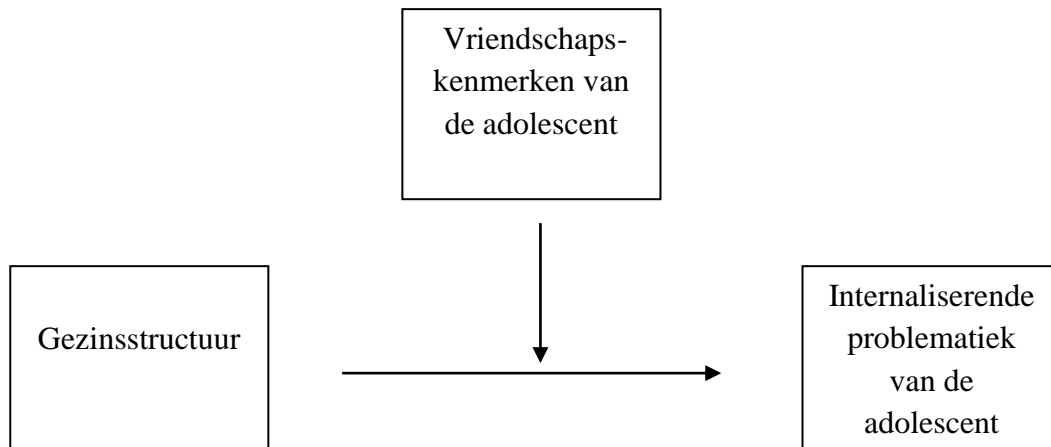
versterken. Geconcludeerd kan worden dat het geringe onderzoek dat is gedaan naar de modererende rol van vriendschappen, geen consistente bevindingen oplevert.

Een goed sociaal netwerk lijkt zowel meisjes (Selfhout, 2009) als jongens (Larsen et al., 2007) te beschermen tegen emotionele problemen (Selfhout, 2009). Er is echter nog weinig onderzoek gedaan naar de rol van vriendschappen en seksverschillen. Op basis van de bestaande onderzoeken kunnen nog geen conclusies getrokken worden.

Dit onderzoek

Uit onderzoek blijkt dat scheidingsadolescenten gemiddeld meer problemen ervaren dan adolescenten uit intacte gezinnen (o.a. Amato, 2000; Amato, 2010; Frisco et al., 2007) en dat de adolescentie een belangrijke fase is in het leven van een individu, waarin autonomie en intimiteit ontwikkeld worden en keuzes gemaakt worden die van belang zijn voor het verdere leven (Meeus, 1996). Bij deze ontwikkelingen en keuzes functioneert het gezin als een belangrijk referentiekader en adolescenten kunnen dan ook verward raken als hun ouders scheiden (Van der Valk et al., 2004b). Dit geeft het belang aan van onderzoek naar scheidingsadolescenten. Dit onderzoek richt zich op internaliserende problematiek van adolescenten, omdat eerder onderzoek aanduidt dat scheiding van ouders samenhangt met internaliserende problematiek (Amato, 2001; Van der Valk et al., 2004a).

Het doel van dit onderzoek is om na te gaan of vriendschappen van de adolescent een modererende rol spelen bij de samenhang tussen gezinsstructuur en internaliserende problematiek van de adolescent (zie Figuur 1). Met gezinsstructuur wordt bedoeld of de relatie tussen ouders intact is of dat ouders gescheiden zijn. Er wordt dus onderzocht of verschillende aspecten van vriendschappen van de adolescent de mate van internaliserende problematiek bij scheidingsadolescenten kunnen beïnvloeden.

Figuur 1. Conceptueel model van dit onderzoek.

De vraagstelling van dit onderzoek luidt als volgt: Wat is de samenhang tussen gezinsstructuur enerzijds en internaliserende problematiek van adolescenten anderzijds en spelen vriendschappen van de adolescent een modererende rol hierbij? Tevens wordt exploratief onderzocht of hierbij sprake is van sekseverschillen.

Onderzoeksvragen en hypothesen

In dit onderzoek wordt ten eerste onderzocht of adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen verschillen in internaliserende problemen, namelijk op het gebied van depressieve symptomen en totale angstgevoelens. Op basis van eerdere onderzoeken wordt verwacht dat adolescenten uit gescheiden gezinnen meer internaliserende problemen vertonen dan adolescenten uit intacte gezinnen (o.a. Amato, 2001; Amato, 2006; Frisco et al., 2007; Potter, 2010; Sun, 2001; Van der Valk et al., 2004a, 2004b).

Ten tweede wordt onderzocht of vriendschapskenmerken van scheidingsadolescenten een modererende rol spelen bij de samenhang tussen scheiding van ouders en internaliserende problematiek bij scheidingsadolescenten. De vriendschapskenmerken die worden onderzocht zijn de aanwezigheid van een goede vriend, de duur van de vriendschap en de kwaliteit van de vriendschap. Vriendschapskwaliteit is onderverdeeld in twee factoren, namelijk steun van de beste vriend en ruzie met de beste vriend. Ook wordt weer onderscheid gemaakt tussen

depressieve symptomen en angst. De resultaten van eerder genoemde onderzoeken naar de modererende rol van vriendschap bij scheiding zijn inconsistent. Vanwege de inconsistente literatuur kunnen geen verwachtingen opgesteld worden over de eventuele modererende rol van vriendschapskenmerken bij de samenhang tussen scheiding van ouders en internaliserende problematiek.

Tenslotte wordt exploratief nagegaan welke rol sekse speelt in de samenhang tussen gezinsstructuur, vriendschapskenmerken en internaliserende problematiek. De onderzoeksresultaten op dit gebied zijn schaars en inconsistent, zodat exploratief onderzoek zal plaatsvinden.

Methode

Procedure

Voor de data van adolescenten uit gescheiden gezinnen is er gebruik gemaakt van data van eerder uitgevoerd onderzoek door Van der Valk, Spruijt en Meeus (2006). De participanten zijn verworven via de Raad voor de Kinderbescherming en de Vereniging voor Familierecht Advocaten en Scheidingsbemiddelaars (VFAS). Het merendeel van de adolescenten uit gescheiden gezinnen en hun ouders zijn benaderd om een vragenlijst in te vullen. Voor de controlegroep wordt er gebruik gemaakt van data van longitudinaal onderzoek van de Onderzoeksgroep Adolescentie van de Universiteit Utrecht (Meeus et al., 2004). Dit onderzoek wordt CONflict And Management Of Relationships (CONAMORE) genoemd. In dit onderzoek zijn vooral adolescenten uit intacte gezinnen en hun ouders middels een vragenlijst ondervraagd over gezinsrelaties, conflicten en functioneren. Voor ons onderzoek gebruikten wij adolescenten uit de vijfde wave van de scholierensample. Er is gebruik gemaakt van twee onderzoeken die parallel met elkaar lopen en een overlap van instrumenten vertonen, zodat de data van beide onderzoeken aan elkaar gekoppeld konden worden.

Steekproef

De steekproef voor dit onderzoek bestaat uit adolescenten uit gescheiden en intacte gezinnen, die onderling goed vergelijkbaar zijn. Adolescenten uit intacte gezinnen zijn adolescenten waarvan de ouders getrouwd zijn of samenwonen. Adolescenten waarvan een van de ouders of allebei de ouders zijn overleden, zijn niet meegenomen in de analyses. In dit onderzoek worden met adolescenten jongeren bedoeld die bij de eerste benadering van dit onderzoek tussen de 12 en 18 jaar oud waren. In dit onderzoek participeerden 1287 adolescenten, waarvan 628 jongens (48.9 %) en 657 meisjes (51.1 %) die middels een vragenlijst ondervraagd zijn over gezinsrelaties, conflicten en functioneren. De groep adolescenten uit gescheiden gezinnen bestond uit 248 adolescenten, waarvan 110 jongens

(44.4%) en 138 meisjes (55.6%). De gemiddelde leeftijd van deze steekproef was 13.65 jaar met een standaardafwijking van 1.79 jaar. De groep adolescenten uit intacte gezinnen bestond uit 1037 adolescenten, waarvan 518 jongens (50%) en 519 meisjes (50%). De gemiddelde leeftijd van de steekproef was 13.65 jaar, met een standaardafwijking van 2.05 jaar.

Meetinstrumenten

In dit onderzoek zijn verschillende meetinstrumenten gebruikt om data te verkrijgen over gezinsrelaties, conflicten en functioneren bij adolescenten van gescheiden ouders en uit intacte gezinnen. Deze meetinstrumenten hebben verschillende domeinen van functioneren gemeten en zullen hieronder beschreven worden.

Depressieve symptomen

Voor het meten van de aanwezigheid van depressieve symptomen is de *Children's Depression Inventory (CDI, Craighead, Smucker, Craighead, & Ilardi, 1998)* gebruikt. Dit is een vragenlijst, bestaande uit 27 vragen, die wordt gebruikt om verschillende categorieën van depressieve symptomen te meten bij kinderen en adolescenten in de leeftijd van 8 tot 18 jaar. De vragenlijst wordt gescoord op een driepuntsschaal, waarbij de antwoordmogelijkheden 'niet waar', 'een beetje waar' en 'erg waar' zijn. Enkele voorbeelden van vragen zijn: 'Ik doe altijd slechte dingen', 'Ik ben lelijk' en 'Ik heb geen vrienden'. Deze vragen vormen samen een schaal met een Cronbach's alpha van 0.90. De verklaarde variantie van 1 factor is 32.7 %. Uit eerder onderzoek is tevens gebleken dat de CDI sterk intern consistent en valide is, dat betekent dat de vragen uit de vragenlijst een goede onderlinge samenhang vertonen en dat met de vragenlijst daadwerkelijk de mate van depressie gemeten wordt (Saylor, Finch, Spirito & Bennett, 1984).

Totale angst

Totale angst is gemeten met de herziene versie van de *Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders (SCARED-R)*, Muris & Steerneman, 2001). De SCARED-R is een vragenlijst met 38 vragen die gebruikt wordt bij kinderen en adolescenten om vijf soorten angst te meten, namelijk gegeneraliseerde angst, paniekaanvallen, schoolangst, sociale angst en separatie-angst. Bij elke vraag bestaan de drie antwoordcategorieën ‘bijna nooit’, ‘soms’ en ‘vaak’. De specifieke angsten worden gemeten door een bepaald aantal items en alle items samen meten de totale angst. Voorbeeldvragen zijn: ‘Ik voel me nerveus bij mensen die ik niet goed ken’, ‘Ik vind het niet leuk om weg van mijn familie te zijn’ en ‘Als ik bang ben, voelt het alsof ik ga stikken’. De angstdimensies die gemeten worden met de SCARED-R komen overeen met de angststoornissen zoals die beschreven worden in de DSM- IV-TR. Uit onderzoek blijkt dat de gemeten dimensies voldoende gevoelig en specifiek zijn (Muris, Merkelbach, Mayer & Prins, 2000).

Voor dit onderzoek worden de verschillende angstsubschalen bij elkaar opgeteld, zodat de schaal ‘totale angst’ ontstaat. De totale angstschaal heeft een Cronbach’s alpha van .92. De verklaarde variantie van 1 factor is 29.9 % en vier factoren verklaren 47.0 % van de totale variantie.

Vriendschappen

In dit onderzoek worden drie vriendschapskenmerken meegenomen, namelijk de aanwezigheid van een goede vriend, de duur van de vriendschap en de kwaliteit van de vriendschap. De kwaliteit van de vriendschap is onderverdeeld in twee factoren, namelijk ruzie met de beste vriend en steun van de beste vriend.

De aanwezigheid van een goede vriend en de duur van de vriendschap worden gemeten door de vragenlijst van het onderzoek *CONAMORE*, waarin verschillende vragen opgenomen zijn over de kenmerken van vriendschappen van adolescenten.

De kwaliteit van de vriendschap wordt gemeten met de *Network of Relationship Inventory* (*NRI*, Furman & Buhrmester, 1985). Deze vragenlijst bevat 12 items die steun meten, 6 items die ruzie meten en eveneens 6 items die macht meten. De items worden gemeten op een vijfpuntsschaal, oplopend van ‘weinig of niet’, ‘een beetje’, ‘veel’, ‘heel erg veel’ en ‘meer kan niet’. Een voorbeeld van een vraag die steun meet is: ‘Hoe zeker ben je ervan dat de relatie met je beste vriend(in) zal blijven bestaan, wat er ook gebeurt?’, een voorbeeldvraag die ruzie meet is: ‘Ergeren jij en je beste vriend(in) je aan elkaar en worden jullie boos op elkaar?’ en een voorbeeld van een vraag die macht meet is: ‘In welke mate is je beste vriend(in) de baas in jullie relatie?’. Uit onderzoek blijkt de subschaal ‘steun’ hoge factorladingen te hebben en is er sprake van een goede interne consistentie (Furman & Buhrmester, 1985). In dit onderzoek worden de twee subschalen onafhankelijk van elkaar gebruikt. De schaal ruzie heeft een Cronbach’s alpha van .86 en bestaat uit 6 items. De verklaarde variantie door 1 factor is 59.6 %. De schaal steun bestaat uit 12 items en heeft een Cronbach’s alpha van .92. 1 factor verklaart 55.2 % van de variantie.

Analyse

Om het verschil in gemiddeld internaliserend gedrag te meten tussen adolescenten uit gescheiden en adolescenten uit intacte gezinnen zal een meervoudige variantieanalyse uitgevoerd worden, waarbij het internaliserend gedrag van de adolescent de afhankelijke en huwelijkse staat van ouders de onafhankelijke variabele is. Vervolgens zullen ANOVA’s geïnterpreteerd worden om verschillen te toetsen tussen de twee groepen adolescenten op de afzonderlijke variabelen depressie en angst. Om te bepalen of vriendschapskenmerken van scheidingsadolescenten een modererende rol spelen bij een samenhang tussen scheiding van ouders en internaliserend gedrag bij scheidingsadolescenten, worden meervoudige variantieanalyses uitgevoerd. Hierbij zijn de vriendschapskenmerken de onafhankelijke

variabelen en de internaliserende gedragingen de afhankelijke variabelen. De variabelen die vriendschapskenmerken betreffen, worden opgedeeld in groepen.

Op basis van gestandaardiseerde scores is de variabele 'duur van de vriendschap' onderverdeeld in drie groepen, waardoor er een groep ontstaat met een korte vriendschapsduur (groep 1), een gemiddelde vriendschapsduur (groep 2) en een lange vriendschapsduur (groep 3). Waarden die groter zijn dan 200 op de variabele vriendschapsduur (duur in maanden) zijn niet meegenomen in de analyses, omdat deze waarden niet mogelijk zijn. De variabele steun van de beste vriend is tevens op basis van gestandaardiseerde scores ingedeeld in drie groepen. Zo is er een groep met weinig steun (groep 1), met gemiddelde steun (groep 2) en met veel steun (groep 3). Voor de variabele ruzie zijn op basis van mediation split twee groepen gemaakt. Adolescenten in groep 1 hebben weinig ruzie en adolescenten in groep 2 hebben veel ruzie met hun beste vriend.

Er wordt dus onderzocht of er significante verschillen zijn in de mate van internaliserende problemen tussen scheidingsadolescenten met een beste vriend en zonder een beste vriend, tussen scheidingsadolescenten met een korte, gemiddelde en lange vriendschapsduur, tussen scheidingsadolescenten met weinig en met veel ruzie met de beste vriend en tot slot tussen scheidingsadolescenten met weinig steun van de beste vriend, met een gemiddelde hoeveelheid steun van de beste vriend en met veel steun van de beste vriend.

Sekse is als onafhankelijke variabele opgenomen in het factorieel design, om exploratief te onderzoeken of de samenhang tussen gezinsstructuur, vriendschapskenmerken en internaliserende problematiek, verschillend is voor jongens en meisjes. Voor alle statistische toetsen zal een alpha van .05 gebruikt worden.

Resultaten

Beschrijving variabelen

In Tabel 1 worden de beschrijvende statistieken weergegeven van de variabelen depressie, totale angst, vriendschapsduur, steun en ruzie voor adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen en voor de totale groep adolescenten. Afgelezen kan worden dat adolescenten met gescheiden ouders gemiddeld meer internaliserende problematiek rapporteren, meer steun van hun beste vriend ervaren en een kortere vriendschapsduur hebben dan adolescenten uit intacte gezinnen. Hoewel meer scheidingsadolescenten geen beste vriend hebben (9.3%) in vergelijking met adolescenten uit intacte gezinnen (7.7%), bleek dit verschil niet significant. Bij de variabelen angst en depressie is de spreiding van waarden binnen de verschillende groepen groot. Opvallend is dat de variabele vriendschapsduur bij beide groepen een grote standaardafwijking had. Tot slot was te zien dat op verscheidene variabelen de verschillen tussen adolescenten van gescheiden ouders en adolescenten uit intacte gezinnen klein zijn.

In Tabel 2 zijn de correlaties te zien tussen angst, depressie en de vriendschapskenmerken vriendschapsduur, ruzie met de beste vriend en steun van de beste vriend. De variabelen depressie en angst bleken in grote mate positief gecorreleerd te zijn. Bij de groep adolescenten uit intacte gezinnen en bij de totale groep adolescenten bleken angst en depressie negatief gecorreleerd te zijn met vriendschapsduur. Bij deze adolescenten bleek er tevens een positieve samenhang te zijn tussen angst en depressie enerzijds en ruzie met de beste vriend anderzijds. Angst en depressie bleken bij deze adolescenten echter niet gecorreleerd te zijn met steun van de beste vriend.

Bij de groep adolescenten met gescheiden ouders bleken er geen significante correlaties te zijn tussen angst en depressie enerzijds en de vriendschapskenmerken vriendschapsduur, ruzie met en steun van de beste vriend anderzijds. Bij de groep scheidingsadolescenten bleek er een positieve samenhang te zijn tussen steun van de beste vriend en vriendschapsduur. Tot slot

Tabel 1

Beschrijvende statistieken van de variabelen voor de totale groep adolescenten en voor adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen afzonderlijk

Variabelen	Totaal			Intact			Gescheiden		
	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>	<i>M</i>	<i>SD</i>	<i>N</i>
Depressie	1.18	.23	1286	1.16	.21	1039	1.25	.28	247
Totale angst	.27	.27	1275	1.27	.26	1029	1.37	.29	246
Duur vriendschap (maanden)	68.52	52.23	1184	70.37	52.78	940	60.63	49.14	224
Steun	2.02	.58	1224	2.00	.58	988	2.10	.57	236
Ruzie	2.14	.35	1224	2.14	.35	988	2.15	.36	236

Tabel 2

Correlaties tussen afhankelijke variabelen en moderatoren voor verschillende groepen adolescenten

	1	2	3	4	5
1. Angst					
Totaal	–				
Intact	–				
Gescheiden	–				
2. Depressie					
Totaal	.55**	–			
Intact	.52**	–			
Gescheiden	.59**	–			
3. Vriendschapsduur					
Totaal	-.09**	-.08**	–		
Intact	-.08*	-.08*	–		
Gescheiden	.01	.06	–		
4. Ruzie met de beste vriend					
Totaal	.16**	.04	-.00	–	
Intact	.25**	.07*	.00	–	
Gescheiden	.00	-.00	-.04	–	
5. Steun van de beste vriend					
Totaal	.02	.02	.03	-.18**	–
Intact	-.01	.01	.06	-.20**	–
Gescheiden	.04	-.00	.20**	-.23**	–

Noot. * $p < .05$, ** $p < .01$

bleek bij alle groepen steun van de beste vriend negatief samen te hangen met ruzie met de beste vriend.

Huwelijkse staat en internaliserende problemen

In dit onderzoek bestonden twee modellen, een voor depressie en een voor angst. De effecten die niet significant waren, zijn verwijderd, zodat er een afzonderlijk eindmodel voor depressie en angst is, waarin alleen significante effecten zijn weergegeven. In Tabel 3 wordt het eindmodel voor depressie weergegeven en in Tabel 4 wordt het eindmodel voor angst weergegeven. Eerst is het verschil in de mate van internaliserende problemen onderzocht tussen adolescenten uit intacte en gescheiden gezinnen en vervolgens tussen jongens en meisjes. Tenslotte is een mogelijk interactie-effect tussen de huwelijkse staat van ouders en de sekse van de adolescent op angst en depressie onderzocht. Het verschil in depressieve symptomen ($F(1, 1284) = 36.08, p < .01$) en angst ($F(1, 1273) = 29.03, p < .01$) tussen adolescenten met gescheiden ouders en adolescenten uit intacte gezinnen bleek significant. Scheidingsadolescenten rapporteerden gemiddeld meer depressieve symptomen en angst dan adolescenten uit intacte gezinnen. Gemiddeld rapporteerden meisjes significant meer depressieve symptomen ($F(1, 1280) = 18.74, p < .01$) en angst ($F(1, 1273) = 37.99, p < .01$) dan jongens. Er bleek geen significant interactie-effect te zijn tussen de huwelijkse staat van ouders en het geslacht van de adolescent.

Tabel 3

Eindmodel variantieanalyses voor depressie

	<i>F</i>	<i>p</i>
Huwelijkse staat (H)	36.08*	< .01
Sekse (S)	18.74**	< .01
H × S	.31	.58
Duur vriendschap (D)	4.55*	.01
H × D	2.53	.08
H × D × S	6.77**	< .01

Noot. * $p < .05$, ** $p < .01$

Tabel 4

Eindmodel variantieanalyses voor angst

	<i>F</i>	<i>p</i>
Huwelijkse staat (H)	29.03**	< .01
Sekse (S)	37.99**	< .01
H × S	.00	.96
Duur vriendschap (D)	4.82*	.01
H × D	.99	.37
H × D × S	4.40*	.01
Ruzie in vriendschap (R)	32.55**	< .01
H × R	4.27*	.04
H × R × S	5.58*	.02

Noot. * $p < .05$, ** $p < .01$

Moderatoreffecten op internaliserende problemen

Er is onderzocht of er significante verschillen zijn in de mate van internaliserende problemen bij scheidingsadolescenten die verschillen in vriendschapskenmerken. In Tabel 3 en Tabel 4 worden de uitkomsten van de variantieanalyses voor de moderatoreffecten op depressie en angst gegeven. Het verschil in depressieve symptomen ($F(2, 1161) = 4.55$, $p = .01$) en angst ($F(2, 1160) = 4.82$, $p = .01$) tussen adolescenten met een korte, gemiddelde en lange vriendschapsduur bleek significant. Tevens bleek het verschil in angst tussen adolescenten met veel of weinig ruzie met de beste vriend significant ($F(1, 1221) = 32.55$, $p = <.01$). Adolescenten met een kortere vriendschapsduur en veel ruzie rapporteerden meer angst dan adolescenten met een langere vriendschapsduur en weinig ruzie.

Er bleek echter geen verschil meer te zijn in de mate van internaliserende problemen tussen de verschillende groepen van vriendschapsduur, toen deze variabele samen met de variabele ruzie aan het multifactoriële design werd toegevoegd. Het verschil in angst tussen adolescenten met veel ruzie en adolescenten met weinig ruzie bleef wel significant ($F(1, 1156) = 16.39$, $p = <.01$). Er was geen verschil in de hoeveelheid angst en depressie tussen

adolescenten met een beste vriend en adolescenten zonder beste vriend en tussen adolescenten met veel, gemiddeld of weinig steun van de beste vriend.

Er is een significant interactie-effect gevonden van huwelijkse staat en ruzie met de beste vriend op angst ($F(1, 1219) = 4.27, p = .04$). De gemiddelden en standaardafwijkingen zijn weergegeven in Tabel 5. Bij adolescenten uit intacte gezinnen blijkt dat de hoeveelheid ruzie bepalend is voor de mate van angst. Adolescenten uit intacte gezinnen met veel ruzie met hun beste vriend, ervaren meer angst dan adolescenten uit intacte gezinnen met weinig ruzie met hun beste vriend. De hoeveelheid ruzie is echter niet bepalend voor de mate van angst bij scheidingsadolescenten.

Er is geen significant interactie-effect gevonden van huwelijkse staat en vriendschapsduur op internaliserende symptomen.

Tabel 5

Gemiddelde angst voor de interactie tussen ruzie met de beste vriend en huwelijkse staat

Huwelijkse staat	Mate van ruzie met de beste vriend	Gemiddelde	Standaardafwijking
Intact	Weinig	1.25	.01
	Veel	1.40	.02
Gescheiden	Weinig	1.37	.02
	Veel	1.40	.04

Het model van angst bevat ook een significant drieweg interactie-effect. Het effect van ruzie met de beste vriend en huwelijkse staat van ouders op gemiddelde angst is verschillend voor jongens en meisjes ($F(1, 1215) = 5.58, p = .02$). De gemiddelden en standaardafwijkingen zijn weergegeven in Tabel 6. Binnen de groep scheidingsadolescenten blijkt de hoeveelheid ruzie met de beste vriend alleen voor jongens en niet voor meisjes uit te maken voor de mate van

angst. Jongens van gescheiden ouders met veel ruzie met hun beste vriend, ervaren meer angst dan jongens van gescheiden ouders met weinig ruzie met hun beste vriend. Binnen de groep adolescenten uit intacte gezinnen blijkt de hoeveelheid ruzie met de beste vriend voor zowel jongens als meisjes uit te maken voor de mate van angst.

Tabel 6

Gemiddelde angst voor de interactie tussen ruzie met beste vriend, huwelijkse staat en sekse

Huwelijkse staat	Mate van ruzie	Sekse	Gemiddelde	Standaardafwijking
Intact	Weinig	Jongen	1.19	.01
		Meisje	1.31	.01
	Veel	Jongen	1.34	.03
		Meisje	1.52	.04
Gescheiden	Weinig	Jongen	1.27	.03
		Meisje	1.43	.02
	Veel	Jongen	1.41	.05
		Meisje	1.37	.08

Conclusie en discussie

In dit onderzoek stonden de verschillen met betrekking tot internaliserende problematiek tussen adolescenten uit gescheiden gezinnen en adolescenten uit intacte gezinnen centraal. Het doel van dit onderzoek was nagaan of vriendschappen van de adolescent een modererende rol spelen bij de samenhang tussen gezinsstructuur en internaliserende problematiek van de adolescent. Tevens werd exploratief onderzocht of hierbij sprake is van sekseverschillen.

Ten eerste bleek uit dit onderzoek dat adolescenten uit gescheiden gezinnen significant meer depressieve symptomen en angstklachten ervaren dan adolescenten uit intacte gezinnen. Deze uitkomsten zijn in overeenstemming met de opgestelde verwachting en met resultaten van eerdere onderzoeken. Eerdere onderzoeken toonden namelijk aan dat scheidingsadolescenten over het algemeen meer internaliserende problemen ervaren dan adolescenten uit intacte gezinnen (o.a. Amato, 2001; Amato, 2006; Frisco et al., 2007; Potter, 2010; Sun, 2001; Van der Valk et al., 2004a, 2004b). Deze bevinding sluit goed aan bij de familiesysteemtheorie, die stelt dat de relatie tussen de ouders de kwaliteit van het functioneren van het gezin bepaalt en dat problemen in de huwelijksrelatie overgebracht worden op de kinderen (Erel & Burman, 1995; Fauber et al., 1990). Hoewel meisjes over het algemeen meer angstklachten en depressieve symptomen ervaren dan jongens, blijken in deze steekproef meisjes niet meer internaliserende problematiek te ervaren dan jongens als gevolg van ouderlijke scheiding. Meisjes uit dit onderzoek lijken dus niet extra gevoelig te zijn voor ouderlijke scheiding. Dit is in tegenstelling tot eerder onderzoek dat uitwees dat meisjes vooral internaliserende en jongens vooral externaliserende problemen ontwikkelen als reactie op een conflictueuze huwelijksrelatie (Cummings & Davies, 2002; Snyder, 1998). Een verklaring hiervoor zou kunnen zijn dat het bij die onderzoeken ging om een conflictueuze huwelijksrelatie en niet om scheiding. Andere onderzoekers vonden, evenals dit onderzoek,

geen sekseverschillen in de ontwikkeling van internaliserende problematiek als reactie op scheiding (Crawford et al., 2001).

Ten tweede is in dit onderzoek onderzocht of verschillende vriendschapskenmerken een modererende rol spelen bij de samenhang tussen scheiding van ouders en internaliserende problematiek van scheidingsadolescenten. Adolescenten die veel ruzie hebben met hun beste vriend blijken, ongeacht de gezinsstructuur, meer internaliserende problemen te hebben dan adolescenten met weinig ruzie met hun beste vriend. De duur van de vriendschap blijkt van belang te zijn voor de mate van internaliserende problematiek bij adolescenten, maar blijkt geen buffer te zijn voor de ontwikkeling van internaliserende problemen wanneer ouders gescheiden zijn.

Tot slot is gebleken dat de hoeveelheid ruzie met de beste vriend samenhangt met de mate van angstsymptomen bij scheidingsadolescenten en dat de effecten hiervan verschillend zijn voor jongens en meisjes. Binnen de groep scheidingsadolescenten blijkt de hoeveelheid ruzie met de beste vriend alleen voor jongens uit te maken voor de mate van angst. Binnen de groep adolescenten uit intacte gezinnen blijkt de hoeveelheid ruzie met de beste vriend voor zowel jongens als meisjes uit te maken voor de mate van angst. Deze bevindingen duiden aan dat voor zowel jongens als meisjes uit intacte gezinnen, ruzie met de beste vriend een moderator is voor de mate van angst. Bij de adolescenten uit scheidingsgezinnen is ruzie echter alleen bij jongens een moderator voor de mate van angst. Dit zou kunnen betekenen dat voor jongens vrienden wellicht belangrijker zijn dan voor meisjes, wanneer ouders gescheiden zijn. Meisjes zijn in een situatie met gescheiden ouders wellicht meer gericht op de relaties binnen het gezin. Jongens zouden juist meer op de relaties met vrienden gericht zijn, waardoor ruzie met de beste vriend een grotere rol speelt bij hun welzijn. Naar deze bevinding is weinig onderzoek gedaan, waardoor er geen verklaring uit de literatuur gegeven kan worden.

Vriendschapskenmerken blijken in dit onderzoek geen modererende rol te spelen bij scheidingsadolescenten, uitgezonderd ruzie met de beste vriend. Ruzie hangt samen met internaliserende problematiek, wat betekent dat veel ruzie een risicofactor is voor de ontwikkeling van internaliserende problematiek. Weinig ruzie met de beste vriend kan daarentegen een bufferende werking hebben. Dit is in tegenstelling met de resultaten uit de onderzoeken van Amato (2000) en Leon (2003) die aantoonde dat sociale steun kan functioneren als buffer, maar sluit aan bij de conclusie uit het onderzoek van Larsen en collega's (2007) dat een lage vriendschapskwaliteit de negatieve effecten van een scheiding versterkt.

Het blijkt dat positieve vriendschapskenmerken, aanwezigheid van de beste vriend, vriendschapsduur en steun van de beste vriend, in dit onderzoek geen protectieve werking hebben, zij zijn blijkbaar niet krachtig genoeg om de negatieve effecten van een scheiding te verminderen of zelfs op te heffen. Het negatieve vriendschapskenmerk ruzie kan echter de negatieve effecten van de scheiding van ouders versterken. Deze conclusie sluit aan bij het onderzoek van Baumeister, Bratslavsky, Finkenauer en Vohs (2001). Hieruit bleek namelijk dat negatieve interacties een sterkere werking hebben dan positieve interacties, oftewel 'bad is stronger than good'. Conflict met vrienden bleek een negatieve relatie te hebben op de ontwikkeling, sociale steun daarentegen had geen positieve invloed op de ontwikkeling.

Uit bovenstaande kan afgeleid worden dat de scheiding van ouders meer van belang is dan de positieve kenmerken van een vriendschap. Volgens Sullivan (1953; in Santrock, 2003) neemt het belang van vriendschappen toe tijdens de adolescentie en Werner-Wilson en Arbel (2000) concluderen zelfs dat de invloed van leeftijdsgenoten tijdens de adolescentie groter is dan de invloed van ouders. Uit dit onderzoek blijkt echter dat voor jongeren na de scheiding het in mindere mate geldt dat vriendschappen belangrijker worden tijdens de adolescentie.

Sterke kanten van het onderzoek

Dit onderzoek is vernieuwend, omdat weinig onderzoek is gedaan naar modererende factoren bij de samenhang tussen scheiding van ouders en internaliserende problematiek en draagt op deze manier bij aan de uitbreiding van de wetenschappelijke literatuur over dit onderwerp. Een sterk punt van dit onderzoek is dat niet alleen internaliserende problematiek is onderzocht, maar dat er onderscheid is gemaakt tussen angst en depressie. De grote steekproef van adolescenten uit intacte gezinnen is tevens een sterke kant van dit onderzoek.

Beperkingen van het onderzoek

Een zwakke kant van dit onderzoek is echter dat er relatief weinig adolescenten uit gescheiden gezinnen hebben deelgenomen aan het onderzoek. Tevens is er geen rekening gehouden met de mate van conflict die dikwijls aan scheiding vooraf gaat. Uit onderzoek blijkt dat kinderen veel schade ondervinden van conflicten tussen hun ouders (Spruijt, Kormos, Burggraaf en Steenweg, 2002). Kinderen uit intacte gezinnen waar ouders veel ruzie maken, ervaren volgens hen ook problemen. Niet zozeer de scheiding, maar de mate van conflict zou dan van invloed zijn op het kind (Spruijt et al., 2002). Verder is gebruik gemaakt van zelfrapportage, wat betekent dat de informatie afkomstig is van de adolescenten zelf. In dit onderzoek is een samenhang gevonden tussen ruzie met de beste vriend en internaliserend problematiek, maar er kan niet gesproken worden over een causaal verband.

Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

Opvallend in dit onderzoek was dat er binnen de groep adolescenten van gescheiden ouders veel variatie van waarden was. Dat zou betekenen dat er een groep adolescenten is die na de scheiding van ouders goed functioneert en blijkbaar weinig negatieve gevolgen van de scheiding ondervindt. Er is echter ook een groep adolescenten die minder goed functioneert

en negatieve gevolgen van de scheiding ondervindt. Er zou in vervolgonderzoek onderzocht moeten worden wat de oorzaak is van het feit dat een deel van de adolescenten na de scheiding van ouders goed functioneert en een ander deel niet. Dit zou veroorzaakt kunnen worden door verschillende moderatoren. Hier is echter nog weinig onderzoek naar verricht. Tevens zou in vervolgonderzoek gebruik gemaakt moeten worden van meerdere informanten, zoals de mentor en de ouders van de adolescent om een meer objectief en volledig beeld te krijgen van het functioneren van de adolescent. In dit onderzoek is de mate van conflict die dikwijls vooraf gaat aan de scheiding niet meegenomen. In het vervolg zou dit wel meegenomen moeten worden. De mate van conflict tussen ouders zou namelijk meer invloed hebben op adolescenten dan de scheiding van hun ouders (Spruijt et al., 2002). Tevens is het van belang om meer onderzoek te doen naar de invloed van conflict en scheiding bij kinderen en jongeren van verschillende leeftijden. Volgens Sun (2001) is echtscheiding namelijk een proces dat kinderen in verschillende fasen van hun leven op verschillende manieren kan beïnvloeden. Tenslotte zou longitudinaal onderzoek moeten uitwijzen of ruzie met de beste vriend internaliserende problematiek tot gevolg heeft of dat internaliserende problematiek ruzie met de beste vriend veroorzaakt.

Praktische implicaties

De focus op vriendschappen in dit onderzoek maakt wellicht een betere inschatting mogelijk van het risico op het ontwikkelen van internaliserende problematiek bij scheidingsadolescenten. Zowel bij preventie als behandeling van internaliserende problematiek ten gevolge van scheiding, kan geïnvesteerd worden in vriendschappen van de adolescent. Het is van belang dat internaliserende problematiek voorkomen of behandeld wordt, omdat dit een risico is voor het ontwikkelen van meer problemen (Crocetti, Klimstra, Keijsers, Hale & Meeus, 2009). Uit dit onderzoek komt naar voren dat ruzie met de beste

vriend samenhangt met internaliserende problematiek. Het zou het geval kunnen zijn dat het ervaren van ruzie in de ene relatie kan overslaan naar andere relaties. Op deze manier zou het ervaren van ruzie tussen de ouders over kunnen slaan naar de relatie met de beste vriend, waardoor in deze relatie ook ruzie ontstaat. Dit geeft het belang aan van het voorkomen van ruzie in vriendschappen. In de praktijk betekent dit dat scheidingsadolescenten baat kunnen hebben bij het volgen van een sociale vaardigheidstraining waar conflictoplossingstrategieën aangeleerd kunnen worden. Hierdoor leren scheidingsadolescenten hoe conflicten voorkomen of adequaat opgelost kunnen worden. Dit zal tot gevolg hebben dat scheidingsadolescenten minder ruzie zullen hebben met hun beste vriend en zij ook minder internaliserende problematiek zullen ontwikkelen.

Tenslotte is het van belang om te realiseren dat uit dit onderzoek blijkt dat meisjes gemiddeld genomen meer internaliserende problemen ervaren dan jongens. Ruzie met de beste vriend is een vriendschapskenmerk wat invloed heeft op de mate van angst bij jongens en meisjes uit intacte gezinnen. Bij adolescenten uit scheidingsgezinnen is ruzie echter alleen van invloed op de mate van angst bij jongens. Adolescenten die ruzie ervaren met hun beste vriend blijken kwetsbaar te zijn voor het ontwikkelen van internaliserende problematiek, het is dus van groot belang om hier in de praktijk bewust van te zijn.

Literatuurlijst

- Amato P. R. (1996). Explaining the intergenerational transmission of divorce. *Journal of Marriage and Family*, 58, 628-640.
- Amato, P. R. (2000). The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62, 1269-1287.
- Amato, P. R. (2001). Children of divorce in the 1990's: An update of the Amato and Keith (1991) Meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 15, 355-370.
- Amato, P. R. (2006). Children and divorce: What we know and what we need to know. Paper presented at the international Conference on Children and Divorce, 24-27 July 2006, University of East Anglia, Norwich, UK.
- Amato, P. R. (2010). Research on divorce: Continuing trends and new developments. *Journal of Marriage and Family*, 72, 650-666.
- Amato, P.R., & Keith, B. (1991). Parental divorce and the well-being of children: A meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 110, 26-46.
- Bauman, K. E., Carver, K., & Gleiter, K. (2001). Trends in parent and friend influence during adolescence. The case of adolescent cigarette smoking. *Addictive Behaviors*, 26, 349-361.
- Baumeister, R. F., Bratslavsky, E., Finkenauer, C., & Vohs, K. D. (2001). Bad is stronger than good. *Review of General Psychology*, 5, 323-370.
- Booth, A., & Amato, P. R. (2001). Parental predivorce relations and offspring postdivorce well-being. *Journal of Marriage and Family*, 63, 197-212.
- CBS (2009). Relatie en gezin aan het begin van de 21ste eeuw. Voorburg/Heerlen: CBS.

- Craighead, W. E., Smucker, M. R., Craighead, L. W., & Ilardi, S. S. (1998). Factor analysis of the Children's Depression Inventory in a community sample. *Psychological Assessment, 10*, 156-165.
- Crawford, T. N., Cohen, P., Midlarsky, E., & Brook, J. S. (2001). Internalizing symptoms in adolescence: Gender differences in vulnerability to parental distress and discord. *Journal of Research on Adolescence, 11*, 95-118.
- Crocetti, E., Klimstra, T., Keijsers, L., Hale, W. W., & Meeus, W. (2009). Anxiety trajectories and identity development in adolescence: A five-wave longitudinal study. *Journal of Youth and Adolescence, 38*, 839-849.
- Cui, M., Conger, R. D., & Donnellan, M. B. (2007). Reciprocal influences between parents' marital problems and adolescent internalizing and externalizing behavior. *Developmental Psychology, 43*, 1544-1552.
- Cui, M., Fincham, F. D., & Pasley, B. K. (2008). Young adult romantic relationships: The role of parents' marital problems and relationship efficacy. *Personality and Social Psychology, 34*, 1226-1235.
- Cui, M., & Fincham, F. D. (2010). The differential effects of parental divorce and marital conflict on young adult romantic relationships. *Personal Relationships, 17*, 331-343.
- Cummings, E. M., & Davies, P. T. (2002). Effects of marital conflict on children: Recent advances and emerging themes in process-oriented research. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 43*, 31-63.
- Davies, P. T., & Windle, M. (1997). Gender-specific pathways between maternal depressive symptoms, family discord, and adolescent adjustment. *Developmental Psychology, 33*, 657-668.
- Erel, O., & Burman, B. (1995). Interrelatedness of marital relations and parent-child relations: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin, 118*, 108-132.

- Fauber, R., Forehand, R., Thomas, A. M., & Wierson, M. (1990). A mediational model of the impact of marital conflict on adolescent adjustment in intact and divorced families: The role of disrupting parenting. *Child Development, 61*, 1112-1123.
- Frisco, M. L., Muller, C., & Frank, K. (2007). Parents' union dissolution and adolescents' school performance: Comparing methodological approaches. *Journal of Marriage and Family, 69*, 721-741.
- Furman, W., & Buhrmester, D. (1985). Children's perceptions of the personal relationship in their social networks. *Developmental Psychology, 21*, 1016-1024.
- Giuliani, C., Iafrate, R., & Rosnati, R. (1998). Peer-group and romantic relationships in adolescents from intact and separated families. *Contemporary Family Therapy, 20*, 93-105.
- Guttmann, J., & Rosenberg, M. (2003). Emotional intimacy and children's adjustment: A comparison between single-parent divorced and intact families. *Educational Psychology, 23*, 457-472.
- Heifetz, M., Connolly, J., Pepler, D., & Craig, W. (2010). Family divorce and romantic relationships in early adolescence. *Journal of Divorce & Remarriage, 51*, 366-378.
- Hipwell, A. E., & Loeber, R. (2006). Do we know which interventions are effective for disruptive and delinquent girls? *Clinical Child and Family Psychology Review, 9*, 221-255.
- Kunz, J. (2001). Parental divorce and children's interpersonal relationships. *Journal of Divorce & Remarriage, 34*, 19-47.
- Larsen, H., Branje, S. J. T., Valk, van der, I., & Meeus, W. H. J. (2007). Friendsip quality as a moderator between perception of interparental conflicts and maladjustment in adolescence. *International Journal of Behavioral Development, 31*, 549-558.
- Leon, K. (2003). Risk and protective factors in young children's adjustment to parental divorce: A review of the research. *Family Relations, 52*, 258-270.

- Mahl, D. (2001). The influence of parental divorce on the romantic relationship beliefs of young adults. *Journal of Divorce & Remarriage*, 34, 89-118.
- Meeus, W. (1996). Studies on identity development in adolescence: an overview of research and some new data. *Journal of Youth and Adolescence*, 25, 569-598.
- Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Muris, P., Merckelbach, H., Mayer, B., & Prins, E. (2000). How serious are common childhood fears? *Behavioral Research and Therapy*, 38, 217-228.
- Muris, P., & Steerneman, P. (2001). The revised version of the Screen for Child Anxiety Related Emotional Disorders (SCARED-R): First evidence for its reliability and validity in a clinical sample. *The British Psychological Society*, 40, 35-44.
- Oldehinkel, A. J., Ormel, J., Veenstra, R., Winter, de, A. F., & Verhulst, F. C. (2008). Parental divorce and offspring depressive symptoms: Dutch developmental trends during early adolescence. *Journal of Marriage and Family*, 70, 284-293.
- Potter, D. (2010). Psychosocial well-being and the relationship between divorce and children's academic achievement. *Journal of marriage and family*, 72, 933-946.
- Santrock, J. W. (2003). *Adolescence*. New York: McGraw-Hill.
- Saylor, C. F., Finch, A. J., Spirito, A., & Bennett, B. (1984). The Children's Depression Inventory: A systematic evaluation of psychometric properties. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 52, 955-967.
- Selfhout, M. (2009). *Me, myself and you: Friendships in adolescence*. Saarbrücken: Lambert Academic Publishing.
- Snyder, J. R. (1998). Marital conflict and child adjustment: What about gender? *Developmental Review*, 18, 390-420.
- Spruijt, E., Kormos, H., Burggraaf, C., & Steenweg, A. (2002). Het verdeelde kind:

- literatuuronderzoek omgang met scheiding (www.kinderbescherming.nl).
- Spruijt, E. (2007). *Scheidingskinderen. Overzicht van recent sociaal-wetenschappelijk onderzoek naar de gevolgen van ouderlijke scheiding voor kinderen en jongeren*. Amsterdam, SWP.
- Størksen, I., Røysamb, E., Moum, T., & Tambs, K. (2005). Adolescents with a childhood experience of parental divorce: a longitudinal study of mental health and adjustment. *Journal of Adolescence*, 28, 725-739.
- Strohschein, L. (2005). Parental divorce and child mental health trajectories. *Journal of Marriage and Family*, 67, 1286-1300.
- Sun, Y. (2001). Family environment and adolescents' well-being before and after parents' marital disruption: A longitudinal analysis. *Journal of Marriage & Family*, 63, 697-713.
- Van der Valk, I., De Goede, M., Spruijt, E., Maas, C., & Meeus, W. (2004b). Gezinsstructuur en internaliserend en externaliserend probleemgedrag van adolescenten en jongvolwassenen: een longitudinaal groeicurveonderzoek. *Kind en Adolescent*, 25, 151-166.
- Van der Valk, I., De Goede, M., Spruijt, E., & Meeus, W. (2007). A longitudinal study on transactional relations between parental marital distress and adolescent emotional adjustment. *Adolescence*, 42, 115-136.
- Van der Valk, I., Spruijt, E., De Goede, M., Meeus, W., & Maas, C. (2004a). Marital status, marital process, and parental resources in predicting adolescents' emotional adjustment: a multilevel analysis. *Journal of Family Issues*, 25, 291-317.
- Xin, Z., Chi, L., & Yu, G. (2009). The relationship between interparental conflict and adolescents' affective well-being: Mediation of cognitive appraisals and moderation of peer status. *International Journal of Behavioral Development*, 33, 421-429.

Werner-Wilson, R. J., & Arbel, O. (2000). Assessment of interpersonal influences on adolescents: The Parent and Peer Influence Scale. *American Journal of Family Therapy*, 28, 265–274.